

A devenit evident că premisa unei cercetări moderne privind istoria Transilvaniei este conlucrarea cât mai strânsă a părților interesate, mai precis a istoriografiilor română, maghiară și germană. Acești moștenitori ai materialului arhivistic creat de-a lungul secolelor de conviețuire au nevoie reciprocă de accesul la partea celuilalt din patrimoniul comun, precum și de publicarea și cunoașterea rezultatelor obținute. Dacă chiar și metodele represive ale dictaturilor bolșevice puteau doar să treacă sub tăcere sau să împiedice această constatare lucidă și naturală, atunci acceptarea ei de către toți cei interesați acum este un imperativ care nu suferă amânare. Istoria însăși condamnă cercetătorii națiunilor din spațiul carpatic la o conlucrare reală, dacă vor să țină pasul cu modernizarea. Oricine poate să se convingă ușor că stadiul actual al istoriografiilor din acest spațiu manifestă – datorită controverselor tensionate, născute în urma formării naționalismelor – mai mult un regres, decât un progres. De teama opiniei publice, doar foarte puțini istorici au recunoscut și au exprimat, fără echivoc, acest fapt. Una dintre aceste personalități era răposatul profesor Pál Engel, omagiat, în numărul prezent al revistei, de autori aparținând unor etnii diferite. Participarea lui în redacția acestei reviste, destinată cercetării trecutului Transilvaniei – în cea mai mare parte, în limba română –, a fost o exprimare concretă a dorinței de conlucrare reală.

Cred că acest prilej, precum și cariera mea științifică dedicată istoriei Transilvaniei, mă obligă să identific și să prezint problemele existente în cercetarea izvoarelor istorice din această provincie. Bineînțeles, experiența proprie mă ferește de a-mi imagina că simplul fapt al exprimării unor observații, în vederea ameliorării situației, vor produce – printr-un miracol – schimbări esențiale, imediate. Dar sunt convins că diagnosticarea problemelor este primul pas spre orice fel de îmbunătățire. Responsabilitatea mea proprie în repararea crizei existente în cercetările transilvane de limba română, maghiară și germană este dublată de faptul că atât Academia Română, cât și Academia Maghiară mi-au apreciat activitatea, alegându-mă ca membru onorific al lor. Ambele societăți științifice îmi pretind să nu trec sub tăcere problemele importante și să-mi exprim părerea – chiar neîntrebat – când văd periclitare interesele fundamentale ale științei. Iar situația actuală a cercetării și publicării surselor istorice din Transilvania, prezintă un astfel de caz.

Datorită crizei prezente, nu este suficientă doar exprimarea dorinței de conlucrare, ci este nevoie de acțiuni concrete, pentru ca reflexele seculare să fie schimbate, treptat, de convingeri ferme, în folosul colaborării. În domeniul explorării izvoarelor istorice, cel mai prielnic segment pentru primul pas, în acest sens, ar fi medievalistica, această perioadă fiind mai neutră, mai îndepărtată de interesele prezentului. Dacă cercetătorii de diferite etnii vor folosi același fond documentar, precum și metode apropiate într-o măsură mai mare sau mai mică, atunci putem să sperăm că se vor apropia și opiniile în privința interpretărilor.

Problema schițată este accentuată de faptul că accesul și condițiile de cercetare a izvoarelor din epoca vizată, sunt rămase în urmă foarte mult, atât față de cerințele actuale, cât și față de practica vecinilor noștri direcți din Europa Centrală. Deoarece publicarea izvoarelor este tergiversată, numai intensificarea cercetărilor în arhive poate să ducă la modernizarea istoriografiei transilvane. Încercările în acest sens, însă, naufragiază, datorită obstacolelor moștenite din epoca dictaturii, care percep arhiva ca o problemă de securitate internă și nu ca o instituție științifică dedicată informării publicului. Nu numai evoluția istoriografiei interne este paralizată de situația din arhivele transilvane, dar și cele din țările, în care, la rândul nostru, este necesar să solicităm accesul la fondul lor documentar. Îmbunătățirea situației, în acest sens, se lasă, încă, așteptată, până când specialiștii din domeniu vor determina prioritățile de cercetare, conform realităților existente, vizând nu numai trecutul națiunilor conlocuitoare, în parte, ci și al țării, în întregime. Astfel, criza perceptibilă acum în preocupările privind sursele istorice din Transilvania se anunță de durată, deoarece mentalitatea caracterizată de nepăsare este dublată de lipsa specialiștilor dotați adecvat și de deficitul cronic de mijloace materiale.

Nu cred că ar fi necesar să insist, în continuare, asupra efectelor și conotațiilor întrebărilor schițate sau să mai accentuez actualitatea deosebită a prezentării acestora. Menirea acestor rânduri era prezentarea obiectivă a celor mai importanți factori ai problemei. Sugestii pentru viitoarele obiective mi-am permis, însă, numai în privința istoriografiei maghiare. Formularea acestor obiective și măsuri în cercetarea românească și germană – în afara celor care ating, în mod natural, și pe cea maghiară – o consider că este de competența specialiștilor aparținând etniilor respective. Totuși, în spiritul profesorului Engel, și satisfăcând, totodată, obligația mea față de Academia Română, prezint, în limba română, și pentru cei competenți din istoriografia română – fără cosmetizare –, principalele observații făcute cu ocazia informării specialiștilor maghiari. În speranța, că aceste concluzii vor contribui la

---

* Prima variantă a acestei lucrări a fost prezentată la sesiunea științifică privind cercetarea arhivistică din Transilvania, organizată de Societatea Muzeului Ardelean, la 24–25 octombrie

ameliorarea situației, desigur, în măsura considerată necesară de specialiștii români, mi-am asumat chiar și riscul de a fi înțeles sau interpretat greșit.

***

Situația prezentă a publicării de izvoare din Transilvania este determinată de faptul că, în trecut, Curbura Carpaților a divizat teritoriul României în două spații distincte privind cultura scrierii: cea latină și cea chirilică. Scrierea chirilică a fost abandonată de români, în favoarea celei latine, numai în anii 1860, cauzând diferențe majore atât în cantitatea, cât și în calitatea izvoarelor scrise, provenite din interiorul sau exteriorul Carpaților. Acest fapt explică decalajul existent între aprecierea internă și situația generală a publicării de izvoare transilvane, raportat la valorificarea moștenirii surselor istorice – comune cu cea transilvană – în Ungaria sau chiar în Slovacia.

Este hotărâtoare și evoluția cercetării izvoarelor istorice din Transilvania, deoarece trecutul preocupărilor privind acest domeniu are un rol important, chiar determinant, atât pentru prezent, cât și pentru viitor. Capitolele dezvoltării anterioare sunt prezentate în introducerea la primul volum din diplomatarul transilvan¹, iar situația generală a surselor scrise din România poate fi cunoscută din lucrările profesorilor Ioachim Crăciun din Cluj-Napoca și Damian P. Bogdan din București. Potrivit acestora, România are, în total, 467 izvoare narative anterioare anului 1800². Dintre acestea, 54 se referă la Moldova, 43 la Țara Românească și 370 la Transilvania. Dintre cele transilvane, 155 sunt în limba maghiară, 104 în germană, 90 în latină, 16 în română și cinci într-o altă limbă. Potrivit estimărilor făcute de profesorul Bogdan, România are aproximativ 600 manuscrise chirilice slavo-române. Dintre acestea, 400 se referă la Moldova, 150 la Țara Românească, iar 20 la Transilvania. Numărul diplomelor chirilice a fost estimat de el la peste 7000, dintre care 4000 se referă la Moldova, 3000 la Țara Românească, 11 la Transilvania³. În schimb, numărul diplomelor latine referitoare la Transilvania, din perioada voievodatului (deci până la sfârșitul anului 1541),

---

2003. Textul acestei comunicări, în limba maghiară, a apărut în revista *Levéltári Közlemények*, 75 (2004), 3–12. Lucrarea de față este varianta în limba română, extinsă, cu problemele privind cercetarea românească.

¹ Jakó Zs. (red.), *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transylvanas illustrantia*, I, 1023–1300, Budapest, 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II, Forráskiadványok, 26).

² I. Crăciun, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României, sec. XV–XVIII*, București, 1963. (Cronicile României, I).

³ D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, in vol. *Documente privind istoria României. Introducere*, I, București, 1956, p. 114 (în continuare *DIR*); idem, *Diplomatica slavo-română*, in vol. *DIR. Introducere*, II, București, 1956, p. 14.

este, însă, între 35-40.000. La acest număr se mai adaugă încă 150.000 de piese provenind din perioada principatului (până la 1700) și alte circa 1,5-2 milioane din secolul al XVIII-lea⁴. Nu putem să neglijăm nici materialul arhivistic – de cantitate similară – al comitatelor Maramureș, Satu Mare, Bihor, Arad și cele din Banat, formând părțile Regatului Maghiar. Din această cantitate imensă de documente, câte o treime este în latină, în maghiară și în germană. Față de această realitate, scrierea chirilică și limba slavonă sunt, în continuare, percepute ca principalul purtător de informații privind trecutul țării și al națiunii române.

În perioada interbelică, toate aceste discordanțe erau atenuate deoarece specialiștii minorităților naționale au continuat activitatea și după 1918. Problemele s-au acutizat după ce, în 1949, dictatura comunistă a dizolvat societățile științifice maghiare și săsești (Societatea Muzeului Ardelean, *Erdélyi Múzeum-Egyesület* și Asociația de Studii Transilvane, *Verein für siebenbürgische Landeskunde*) și a confiscat colecțiile științifice, inclusiv arhivele. Specialiștii români, familiarizați cu limba maghiară și germană, au ajuns la vârste înaintate și, unul după altul, au trecut în neființă. Educarea urmașilor în limbile minorităților, însă, era neglijată și, astfel, acum, sunt suficiente degetele unei singure mâini pentru a-i număra pe acei istorici români care sunt familiarizați cu materialul arhivistic vechi, german și maghiar. Această situație s-a format în condițiile dictaturii, treptat, abia observabil. Efectele negative au devenit dominante nu atât în istoriografie, ci, mai mult, în arhivistică, odată cu dispariția specialiștilor cunoscători ai limbilor izvoarelor vechi și ai structurii istorice a Transilvaniei. În cazul istoriei, cunoașterea limbilor izvoarelor înseamnă mult mai mult, decât stăpânirea, într-o oarecare măsură, a limbii uzuale contemporane. Istoricul și, în special, arhivistul au obligația de a ordona, cerceta și valorifica moștenirea documentară aflată în custodia lor. Astfel, ei trebuie să fie familiarizați cu formele arhaice ale limbii, și mai mult, trebuie să fie informați asupra structurii și activității instituțiilor de odinioară, care au creat aceste documente scrise.

Înrăutățirea situației se manifestă și în alte aspecte. Dacă, în vremea lui Hurmuzaki și Iorga, nici nu s-a pus problema traducerii textelor scrise în latină sau în limbile de circulație internațională, în ultima jumătate de veac a devenit o practică generală în editarea textelor latine sau chiar a celor germane. Această uzanță nouă, evident, nu ține cont de cantitatea izvoarelor transilvane și nici de limba lor. Astfel, necesitatea traducerilor științifice îngreunează și mai mult povara editării, aceasta însemnând dublarea spațiului tipografic și creșterea cheltuielilor de publicare. Un efort însemnat ar fi

⁴ S. Jakó – R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, 1971; Jakó Zs. – R. Manolescu, *A latin irás története*, Budapest, 1987, p. 136–137.

economisit, deci, dacă publicul vorbitor de limbă română ar fi informat prin regeste, în cazul diplomelor și actelor – uzanță încetățenită deja în cercetarea transilvană.

După aceste premise, propun trecerea în revistă a realizărilor cercetării din Transilvania – vizând, deopotrivă, pe cele române, maghiare și germane – din ultima jumătate de veac. Acestea vor fi împărțite în trei grupe cronologice: izvoarele medievale, cele din epoca principatului și, la urmă, cele moderne – până la mijlocul secolului al XIX-lea.

Istoriografia marxistă din România și-a fixat, în 1949, printre cele mai importante priorități, publicarea unui diplomatar pentru toată țara, realizat după criteriul unice, înlăturând toate inițiativele precedente din domeniu. În seria C, referitoare la Transilvania, a monumentalei întreprinderi realizată sub egida Academiei Române, cu titlul *Documente privind istoria României* (din 1977 *Documenta Romaniae Historica*), au fost publicate, în cele 14 volume, apărute între 1951 și 2002, un număr de 5803 diplome – provenind din perioada cuprinsă între 1075–1375 – în traducere integrală sau regeste în limba română. În primele șase volume, textul latin al diplomelor a fost dat doar în cazul celor nepublicate anterior sau al celor considerate importante pentru istoria țării. Această practică – care, de fapt, însemna un regres și față de modul de editare a diplomatarelor românești anterioare – a fost îmbunătățită, începând cu 1977, deoarece de la volumul șapte (din anul 1351), fiecare diplomă apare bilingv (adică în latină și în traducere română). Majoritatea textelor este o republicare și ele se referă la teritoriul României, în interiorul și în vestul Carpaților, nu numai la Transilvania, în sens istoric. În mod fericit, în volumele mai recente a crescut numărul textelor nepublicate anterior și aceste volume sunt însoțite, deja, de indice de nume și de materie. Semnele periculoase ale crizei, schițate mai sus, umbresc însă soarta acestei inițiative laudabile: asigurarea continuității este periclitată de nepăsare și de lipsa urmașilor. Problemele sunt bine ilustrate de anul de apariție al volumelor individuale. Primele șase volume, apărute între 1951 și 1955, au fost urmate, în 1977, de volumul VII, după 22 ani. Între volumul IX și X, iarăși, a trecut un deceniu și jumătate (1981–1994). Volumul XI (anii 1371–1375) a fost pregătit în șase ani, dar au trecut încă doi – deci, în total, opt față de volumul X – până la tipărirea lui, în 2002. Împotriva opiniei comunității științifice, a fost începută seria D a acestei publicații de izvoare, vizând relațiile între cele trei provincii istorice – având un singurul volum în momentul de față. Acest volum dublează de fapt diplomele publicate în seriile precedente, între care și cele transilvane.

Față de nepăsarea manifestată de știința oficială, rămâne doar speranța ca inițiativele tinerilor istorici⁵, formați în instituțiile științifice clujene și grupați în jurul revistei *Mediaevalia Transilvanica*, vor duce la schimbarea de mentalitate în prelucrarea izvoarelor – necesară și obligatorie pentru modernizarea medievisticii transilvane.

Este o situație fericită că proiectele începute de instituțiile maghiare și germane, dizolvate de dictatură, au fost continuate în deceniile următoare de foștii cercetători – în condițiile permise de circumstanțe, ca o pasiune individuală. Lucrările de pregătire a diplomatarului transilvan, inițiate de Societatea Muzeului Ardelean, în 1942, au ajuns până la sfârșitul secolului al XIV-lea. Pregătirile diplomatarilor săsești au fost, de asemenea, continuate. Publicarea rezultatelor a devenit, însă, dependentă de circumstanțele politice. Îmbunătățirea relațiilor româno-germane a făcut posibil, să apară trei volume din *Urkundenbuch* (1438–1486), între anii 1975 și 1991, sub egida comună a academiilor din România și Germania⁶. Normalizarea relațiilor a creat posibilitatea ca dintre vechile și exigentele serii săsești ale edițiilor de izvoare să fie continuate, inițial, cele privind Brașovul iar, apoi, și cele privind Sibiu. În volumele bilingve (germană și română) sunt publicate, în traducere, integrală, în limba română – conform practicii românești –, izvoarele scrise privind breslele din secolele XV–XVI din Brașov⁷, precum și cele privind meșteșugurile și comerțul, între anii 1224 și 1579, din Sibiu⁸. Reînvierea acestor două serii, începute în secolul al XIX-lea, este rodul colaborării între Societatea de Studii Transilvane, Heidelberg (*Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg*) și Direcțiile Județene Brașov și Sibiu ale Arhivelor Naționale, suportul material și intelectual fiind asigurat, într-o măsură însemnată, de partea germană. Prin rezultatul unei colaborări asemănătoare, cercetarea transilvană mai are la dispoziție trei volume de regeste din arhiva veche a orașului Bistrița, pregătite încă de Albert Berger (1864–1936). Acest instrument de lucru a putut să apară datorită

⁵ C. Feneșan, *Documente medievale bănățene (1440–1653)*, Timișoara, 1981; A. A. Rusu – I. A. Pop – I. Drăgan, *Izvoare privind evul mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, Cluj-Napoca, 1989.

⁶ G. Gündisch (red.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, V, 1438–1457*, Bukarest, 1975; G. Gündisch – Herta Gündisch – G. Nussbächer – K. G. Gündisch, *Urkundenbuch ...*, VI, 1458–1473, Bukarest, 1981; G. Gündisch – +Herta Gündisch – K. G. Gündisch – G. Nussbächer, *Urkundenbuch ...*, VII, 1474–1486, Bukarest, 1991.

⁷ G. Nussbächer – Elisabeta Marin, *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IX, *Zunfturkunden 1420–1580*, Kronstadt-Heidelberg, 1999.

⁸ Monica Vlaicu – R. Constantinescu – Adriana Ghibu – C. Feneșan – Cristiana Halichias – Liliana Popa, *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt*, II, *Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen 1224–1579. Documente privind istoria orașului Sibiu*, II, *Comerț și meșteșuguri în Sibiu și în cele șapte scaune 1224–1579*, Hermannstadt-Heidelberg, 2003.

patriotismului lui Ernst Wagner (1921–1996) și înțelegerea și suportul Direcției Județene Cluj a Arhivelor Naționale⁹.

În privința istoriografiei maghiare, realizarea cea mai însemnată a fost doar publicarea de către Academia Română, în 1973, a izvoarelor economice ale domeniului Hunedoarei dintre anii 1511–1536, ca anexă la studiul privind istoria domeniului, scris în limba română¹⁰. Editura Kriterion nu a putut să publice – nici după o târăgănare de zece ani – volumele cuprinzând cele 5444 de regeste ale protocoalelor conventului din Cluj-Mănăstur. Într-un final, cele două volume masive – parcurgând toate stațiile posibile ale calvarului cenzural – au fost publicate de Editura Academiei Maghiare, în 1990¹¹. De asemenea, primul volum al diplomatarului transilvan, conținând diplomele privind Transilvania din epoca arpadiană, a apărut numai în 1997, după o cursă cu obstacole, de 50 de ani, ca parte a publicațiilor de izvoare, editat de Arhivele Naționale Maghiare¹². Volumul doi al acestui diplomatar, conținând diplomele privind Transilvania din epoca lui Carol I de Anjou, a fost finalizat cu suportul fondului național pentru cercetări științifice din Ungaria (OTKA). Acest volum va apărea, tot sub egida Arhivelor Naționale Maghiare, probabil, în cursul anului 2004. Suportul asigurat ne dă speranțe de a antrena și a educa cercetători tineri, care vor fi capabili de continuarea sistematică și regulată a acestui proiect. Deoarece strângerea materialului a fost aproape completă în decursul deceniilor în care ne aflăm în comă politico-științifică, iar circa 6000 de texte sunt deja prelucrate, există o șansă reală ca, în câteva decenii, să fie finalizată publicarea critică în volumele de regeste a celor aproximativ 35000 de diplome privind Transilvania de dinainte de 1542. Condiția realizării acestui deziderat este reînvierea educației universitare maghiare clujene și a cercetării în cadrul instituțional al Societății Muzeului Ardelean, deoarece cercetarea românească nu va scuti istoriografia maghiară, o lungă vreme, de sarcina prelucrării izvoarelor mai vechi ale Transilvaniei.

În cazul izvoarelor din epoca principatului, istoriografia maghiară are de rezolvat probleme mult mai însemnate decât în cazul evului mediu. De la mijlocul secolului al XVI-lea, odată cu generalizarea scrisului, limbile vernaculare iau locul latinei în scriere. Pierzând solemnitatea, scrisul nu mai este o activitate extraordinară, fiind folosit și la înregistrarea evenimentelor

⁹ A. Berger – E. Wagner, *Urkunden – Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz im Siebenbürgen*, I–II, 1203–1570, Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 11, Köln–Wien, 1986; A. Berger – E. Wagner – I. Dordea – I. Drăgan – K. G. Gündisch, *Urkunden – Regesten* ..., III, 1571–1585, Köln–Wien, 1995.

¹⁰ I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973.

¹¹ Jakó Zs., *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*, I–II, Budapest, 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II, Forráskiadványok, 17).

¹² V. nota nr. 1.

cotidiene, mărunte. Creșterea practicii scrierii s-a produs într-un ritm susținut, sporind și numărul actelor – izvoarelor – scrise, din care mii de exemplare s-au păstrat până astăzi. De la curțile principelui și ale nobilimii, până la gospodăriile țăranilor liberi din Secuime, este folosită limba maghiară, în vreme ce, în rândul burgheziei orășenești și ale țăranilor din zona săsească se difuzează scrisul în limba germană. Schimbarea produsă în practica scrierii a fost sesizată și de voievozii și dregătorii din Moldova și Țara Românească, determinându-i să abandoneze latina în favoarea maghiarei și în corespondența lor cu orașele săsești, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceste schimbări lingvistice, precum și creșterea cantitativă rapidă pot fi sesizate și în cazul izvoarelor narative (cronici, memorii).

Schimbările produse în situația izvoarelor nu creează greutăți speciale pentru cercetarea maghiară și germană. Cea română, însă, este pusă în fața unei dileme: dacă este continuată practica traducerii integrale a documentelor, schimbările lingvistice și explozia cantitativă vor avea drept consecință faptul că, în timp util, va fi accesibil doar un fragment minuscul din baza informațională a Transilvaniei pentru secolele XVI–XVIII. Dacă, în schimb, se renunță la traducerea în limbă română, bariera lingvistică se va menține, împreună cu întrebarea: care să fie metoda viabilă pentru ca istoriografia română să poată participa la cercetarea trecutului transilvan, cunoscând integral sursele păstrate? Problema necesită rezolvare urgentă, deoarece cea mai dezavantajată de această situație este chiar știința românească. Neobservarea problemei, probabil, este rodul mentalității de secol XIX, caracterizată prin amestecul obiectivelor politice și științifice.

Prelucrarea izvoarelor din perioada principatului (1542–1711) – favorizată mai devreme de istoricii maghiari – a suferit, poate, cel mai mult în deceniile dictaturii. Marile serii de publicații – începute în secolul al XIX-lea – care prezentau documentele privind istoria politică a statului transilvan au fost întrerupte după 1918. Numai diplomatarul secuiesc a fost reluat în 1983, datorită faptului că puterea politică de atunci a găsit de cuviință să considere secuimea ca o naționalitate aparte¹³. Republicarea modernă, în țară, a izvoarelor narative bogate din epocă, însă, nici nu putea să ajungă pe ordinea de zi. În pofida așteptărilor serioase din partea publicului, populația minoritară nu putea să citească despre propria istorie nici măcar de la istoricii din secolul al XVII-lea. Era posibilă, însă, într-o măsură mai mare, publicarea – în seria populară de *Cărți Albe* a Editurii Kriterion – a lucrărilor unor personalități culturale¹⁴. Astfel, republicarea celor mai importante lucrări memorialistice

¹³ Demény L. – Pataki J. – Tüdös Kinga, *Székely oklevéltár, Új sorozat, I–III, Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek, 1569–1600*, Bukarest, 1983–1994; Demény L., *Székely oklevéltár, Új sorozat, IV–VI, Székely népességösszeírások, 1575–1653*, Bukarest, 1998–2000.

¹⁴ Seria numită după copertă *Cărți Albe*, a fost creată, inițial, pentru publicarea izvoarelor narative. Pe parcurs, prin forța împrejurărilor, conținutul a devenit mixt. Din volumele apărute

s-a produs în străinătate: lucrările lui Wolfgang Bethlen, Ioan Bethlen, Nicolae Bethlen, Ioan Cserei, Ioan Kemény, Ioan Szalárdi au apărut la Budapesta, iar Georg Kraus la New York și la Budapesta¹⁵.

În astfel de condiții, cea mai benefică era activitatea lui David Prodan și a colaboratorilor săi, care, în deceniile dictaturii, au publicat izvoare economice, în special urbarii, din regiuni cu însemnată populație românească¹⁶. După moartea lui, continuarea acestor lucrări a fost îngreunată – în afara pasivității generalizate – și de lipsa cunoașterii limbii maghiare, limba în care sunt create majoritatea documentelor. În privința izvoarelor narative, în schimb, se manifestă semnele unei schimbări fericite. Pot să amintesc aici, inițiativa Ștefaniei Gáll Mihăilescu și a lui Ferenc Pap, precum și faptul că se conturează metoda viabilă de a face accesibile sursele istorice pentru cercetători români: marile cantități de izvoare documentare trebuie publicate în regeste, iar izvoarele narative în traduceri exigente. Dintre cele mai importante opere narative a apărut deja autobiografia principelui Ioan Kemény¹⁷ iar memoriile lui Nicolae Bethlen vor apărea în cursul acestui an. Ambele, în traducerea de calitate și notele bogate ale lui Ferenc Pap, cu

---

amintim: Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok, 1718–1784*, ed. îngrijită, introducere și note de Jakó Zs., Bukarest, 1970; *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*, introducere și note de Jakó Zs., Bukarest, 1974; Pápai Páriz Ferenc, *Békességet magamnak és másoknak*, ed. îngrijită, introducere și note de Nagy G., Bukarest, 1977; Wesselényi István, *Sanyari világ. Napló, I, 1703–1705*, ed. îngrijită de Magyari A., Bukarest, 1983; II, 1707–1708, ed. îngrijită de Demény L., Magyari A., Bukarest, 1985; *Kolozsvári emlékirók, 1603–1720*, ed. îngrijită de Bálint J., note de Pataki J., Bukarest, 1990; *II Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege*, introducere și note de Magyari A., Kolozsvár, 1994; *Kolozsvári harmincadjegyzékek, 1599–1637*, introducere și note de Pap F., Bukarest – Kolozsvár, 2000.

¹⁵ Bethlen Farkas, *Erdély története, I, 1526–1538*, în ungurește de Bodor A., note de Pálffy G., Budapest–Kolozsvár 2000; II, 1538–1571, în ungurește de Bodor A., note de Kruppa T., Budapest–Kolozsvár, 2002; III, 1571–1594, în ungurește de Bodor A., note de Kruppa T., Budapest–Kolozsvár, 2004; Bethlen János, *Erdély története, 1629–1673*, în ungurește de P. Vásárhelyi Judit, note de Jankovics J., Budapest, 1993; Bethlen Miklós, *Önéletírása, I–II*, ed. îngrijită și note de V. Windisch Éva, Budapest, 1955 (ed. a treia 1986); Cserei János, *Erdélyi históriája, 1661–1711*, ed. îngrijită și note de Bánkuti I., Budapest 1983; Kemény János, *Önéletírása és válogatott levelei*, ed. îngrijită și note de V. Windisch Éva, Budapest, 1951; Szalárdi János, *Siralmas magyar krónikája*, ed. îngrijită și note de Szakály F., Budapest, 1980; G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608–1665*, în românește, introducere și note de G. Duzinchevici și E. Reus-Mírza, București, 1956; idem, *Siebenbürgische Chronik, Unveränderter Nachdruck der Ausgabe 1862–1864*, Johnson Reprint Corporation, New York – London, 1969; idem, *Erdélyi krónika, 1608–1665*, în ungurește, ed. îngrijită, introducere și note de Vogel S., Budapest, 1994.

¹⁶ D. Prodan, *Domeniul cetății Șirioara*, în *All Cluj*, III (1960), p. 37–102; idem, *Domeniul Beiușului*, în *All Cluj*, V (1962), p. 35–110; idem, *Domeniul cetății Ciceu la 1553*, în *All Cluj*, VIII (1965), p. 73–113; D. Prodan – L. Ursuțiu – Maria Ursuțiu, *Urbariile Țării Făgărașului, 1601–1680, I–II*, București, 1970–1976.

¹⁷ Ioan Kemény, *Memorii. Scrierea vieții sale*, ed. și prefață de Șt. J. Fáy, în românește de Pap F., cuv. introductiv de Camil Mureșanu, Cluj-Napoca, 2002.

studiul introductiv semnat de Camil Mureșan. Și textele de importanță locală au fost descoperite în urma traducerii în românește a operei istorice a lui Ferenc Nagy Szabó de către Ștefania Gáll Mihăilescu, împreună cu comentarii istorice temeinice¹⁸. Volumele amintite reprezintă un standard înalt în îngrijirea textelor istorice, traducerea românească fiind un izvor aproape egal cu textul inițial.

S-a născut și speranța de a relansa publicarea izvoarelor documentare din epocă. După 1918, nici cercetarea românească, dar nici maghiară nu au avut o concepție elaborată și implementabilă în privința prelucrării acestor surse. Societatea Muzeului Ardelean a formulat un plan de acțiune, în 1942, dar dizolvarea acestui societăți, după un scurt timp, și confiscarea colecțiilor au zădărnicit executarea acestuia. După schimbările politice din 1989, s-au creat posibilitățile reluării acestor preocupări. Societatea Muzeului a început să completeze lipsurile existente de un secol. Un număr de tineri cercetători a fost antrenat, în ultimii ani, pentru a rezolva sarcinile stabilite și, astăzi, munca are deja un ritm potrivit. Este vorba despre efortul de a compensa arhiva princiară distrusă, prin a face accesibile publicului științific, în formă de regeste, protocoalele capitlului de Alba Iulia și ale conventului din Cluj-Mănăștur, precum și *Librii Regii (Cărțile Regale)* ale principilor. Prelucrarea acestor volume din urmă a fost începută în 1997, cu sprijinul Fundațiilor „Apáczai”, „Sapientia” și „Arany János”, în colaborare cu Universitatea din Miskolc. În anul 2003 a apărut primul rod al acestui proiect – volumul de regeste conținând materialul emis de Ioan Sigismund și Cristofor Báthori¹⁹. În timpul pregătirii, trei tineri cercetători au fost antrenați pentru sarcini asemănătoare. Materialul dinaintea anului 1603 iese de la tipar în curând iar, până la sfârșitul anului 2004, vor fi finalizate și cele circa o mie de regeste din protocoalele de secol XVI ale capitlului de Alba Iulia.

Mai mult, a fost începută, deja, și prelucrarea protocoalelor comitatense și orășenești de secol XVI–XVII. Publicarea rezultatelor are loc în cadrul seriei *Erdélyi Történelmi Adatok* (Date Istoric Transilvane), începute în 1855, reluată apoi în 1918 și 1993, fiind întreruptă în 1945. Seria a fost reîncepută cu publicarea protocoalelor orașului Turda, în 1993²⁰, urmate de cele ale reședinței princiare, Alba Iulia, dintre anii 1588–1616, în 1998²¹. În 1999 a fost începută prelucrarea protocoalelor comitatense, până în 2003,

¹⁸ Ștefania Gáll Mihăilescu, *Memorialul lui Nagy Szabó Ferenc din Târgu Mureș, 1580–1658*, București, 1993.

¹⁹ Fejér T. – Rácz Etelka – Szász Anikó, *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*, I, 1569–1581, Kolozsvár, 2003. (*Erdélyi Történelmi Adatok*, VII/1).

²⁰ Wolf R., *Torda város tanácsi jegyzőkönyve, 1603–1678*, Kolozsvár, 1993, (*Erdélyi Történelmi Adatok*, VI/1).

²¹ Kovács A., *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*, Kolozsvár, 1998, (*Erdélyi Történelmi Adatok*, VI/2).

fiind terminată transcrierea protocoalelor comitatului Turda, dintre anii 1603 și 1700, prima parte fiind pregătită pentru tipar pentru anul 2004. Dacă aceste proiecte schițate se vor împlini și vor da posibilitatea de a antrena noi tineri în cercetare, se va crea posibilitatea ca și transilvănenii să contribuie la achitarea marilor datorii ale istoriografiei maghiare, cum ar fi continuarea seriilor întrerupte din *Monumenta Comititia Regni Transylvaniae* sau corespondența lui Mihály Teleki (1634–1690)²².

Istoriografia română abordează mai serios sursele doar începând cu cercetarea secolului al XVIII-lea. Optica, însă, este filtrată, în continuare, de preferințe etnice. Interesul politic a dat naștere la două serii de publicații reprezentative, redactate la Institutul de Istorie „George Bariț” al Academiei Române din Cluj-Napoca. Aceste serii – ambele fiind coordonate, până la deces, de Ștefan Pascu – vizează editarea surselor privind răscoala lui Horea din 1784²³, precum și documentele transilvane ale revoluției din 1848–49²⁴. Din izvoarele răscoalei lui Horea au apărut nouă volume, între 1982 și 1993: din subseria izvoarelor narative au ieșit trei volume, începând cu 1984 (două fiind gata de tipar), iar din seria documentelor, ordonate pe comitate, au apărut șase până 1993, iar al șaptelea ieșea pe piață în 2001.

Situația diplomatarului privind 1848–1849 este mai încurajator. Între 1977 și 1992, au apărut documentele până la data de 4 iunie 1848, în cinci volume, urmate, în 1998, de volumul VI, conținând izvoarele dintre 5 și 16 iunie. Pregătirea volumului VII a fost finalizată, dar tipărirea se lasă, încă, așteptată. Stagnarea ambelor serii, deși având conotații etnice, ilustrează situația actuală și perspectivele transilvane ale edițiilor de izvoare. În afară de pasivitatea observabilă din ce în ce mai mult, există greutăți adiționale, pentru că jumătate din fonduri – și așa sumare – este consumată pentru traducerea integrală a documentelor. Ar fi mult mai potrivit ca cercetarea românească să concentreze aceste eforturi în direcția cunoașterii materialului arhivistic de limbă germană, creat de autoritățile centrale vieneze – forurile decizionale supreme din secolul al XVIII-lea.

Este suficientă citarea unui singur exemplu, elocvent pentru a ilustra că și în preocupările românești există o cale viabilă – diferită de cea generală, în momentul actual – de a publica izvoare anterioare secolului al XIX-lea. Este vorba de cele trei volume postume ale profesorului Francisc Pall (1911–1992), pregătite în Germania și publicate, în mod exemplar, în 1997,

²² Erdélyi országyűlési emlékek, 1540–1699, I–XXI, ed. îngrijită, introducere de Szilágyi S., Budapest, 1875–1898; Teleki Mihály levelezése, 1656–1679, I–VIII, ed. îngrijită, introducere de Gergely S., Budapest, 1905–1926.

²³ Șt. Pascu, *Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria A, Diplomataria, I, Premisele răscoalei, 1773–1784*, de Al. Neamțu și C. Feneșan, București, 1982.

²⁴ Șt. Pascu – V. Cheresteșiu, *Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania, I, 2 martie – 12 aprilie 1848*, București, 1977.

conținând actele episcopului transilvan, greco-catolic, Inochentie Micu-Klein, dintre anii 1745–1768²⁵.

Odată cu înmulțirea izvoarelor de limbă română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se schimbă profund atitudinea reticentă a istoriografiei românești față de sursele istorice transilvane. În prelucrarea documentelor privind activitatea protagoniștilor politici și culturali din mișcarea națională s-a format o echipă de cercetători, care, pe lângă cultivarea istoriei naționale și cultural-literare, au devenit buni specialiști ai publicării izvoarelor. Chiar dacă acest interes a fost dirijat spre trecutul politic și cultural propriu, în sens etnic, fără îndoială, a dat un mare imbold pentru a forma o imagine mai echilibrată – deci și mai reală – asupra istoriei Transilvaniei în întregime.

Cercetarea maghiară privind izvoarele secolelor XVIII–XIX ar fi interesată de publicarea corespondenței personalităților din viața politică și culturală, în serii, comparabile în exigență, cu seria *Fontes*, inițiat de Kuno Klebelsberg²⁶. Lipsește, însă, personalul adecvat și condițiile materiale necesare. Cercetarea maghiară din Transilvania poate să conteze, în schimb, pe un sprijin permanent din Ungaria. Ar fi necesar, totuși, ca interesul spontan față de problemele transilvane să se canalizeze pentru remedierea efectelor negative ale izolării și pentru rezolvarea celor mai urgente sarcini. În decurs de câteva decenii se va produce o schimbare de generație, chiar și dacă, perioada pe care o avem în față nu va fi așa de grea, cum au trăit-o mai multe segmente ale comunității maghiare în ultima jumătate de veac. Sub dictaturile comuniste, contactele științifice transfrontaliere – cel puțin în cazul anumitor domenii – au fost activități sancționabile și, astfel, represate. În consecință, nu este de mirare că, deși se proclamă unitatea cercetării științifice maghiare, nici astăzi nu sunt coroborate acțiunile și stabilite prioritățile. Precum nu se cunosc – în mod reciproc – nici planurile și nici realizările celuilalt. Planul publicării izvoarelor, măcar în privința celor transilvane, trebuie adus la numitor comun – cel puțin în privința relațiilor maghiaro-maghiare – iar sarcinile domeniului necesită o ierarhizare comună. Doar astfel va fi posibil ca, de ambele părți ale graniței politice, munca să se desfășoare mai sistematic, mai consecvent și mai eficient, iar cercetarea maghiară din Transilvania să atingă nivelul celei din Ungaria.

Fără îndoială, cercetarea transilvană are sarcina specială de a oferi pentru istoriografiile interesate o îndrumare actualizată și mai precisă asupra

²⁵ Fr. Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma, I–II/1–2*, ed. îngrijită de L. Gyémánt, Cluj-Napoca, 1997.

²⁶ Vezi: *Előszó az Erdélyi Történelmi Adatokhoz*, in vol. *Erdélyi Történelmi Adatok, V/1*, Kolozsvár, 1945, p. 3–8; și volumele seriei *Magyarország újabbkori történetének forrásai / Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris*, Budapest. Prezentarea seriei vezi la Kosáry D., *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiába és irodalmába. I. Általános rész. 2. Országos jellegű levéltárak és forrásközlések*, Budapest, 2003, p. 306–307, 314.

materialului arhivistic păstrat pe teritoriul României. Instituțiile de stat au astfel de îndrumătoare, dar ele nu informează asupra conținutului și ordinii materialului păstrat, ci mai mult despre referințele românești. Ar fi de dorit, deci, ca aceste publicații oficiale să fie completate de cercetări explorative și să fie publicate pentru a fi accesibile comunității științifice. Un exemplu frumos și de urmărit este volumul – apărut, de altfel, în premieră – care prezintă, în limbile maghiară și română, cu o înaltă profesionalitate, arhiva județului Satu Mare, divizată de graniță²⁷.

Deși sub sistemul comunist au fost confiscate cele mai mari părți ale arhivelor bisericești, fiind ținute în custodia statului și astăzi, prelucrarea lor pentru a le face accesibile științei a rămas, se pare, în totalitate, pe seama bisericilor creatoare. De exemplu, vechile și imensele arhive ale Episcopiei romano-catolice de Oradea și ale Capitlului, au pierdut ordinea interioară existentă cu ocazia mutării lor din localurile originare și sigure în încăperile neglijate ale cetății. De decenii aceste colecții sunt aproape necercetabile și nu a fost publicat nici un material informativ pentru specialiști. Este îmbucurător că bisericile istorice, cu un efort financiar considerabil, au modernizat echipamentul arhivelor și bibliotecilor rămase în custodia proprie și le-au transformat în niște instituții științifice adevărate.

Arhiva Arhiepiscopiei romano-catolice de Alba Iulia păstrează documentele în depozite echipate cu unul dintre cele mai moderne mobiliere dintre arhivele din România. În Cluj-Napoca, arhiva centrală a bisericii unitariene, iar în Oradea, biblioteca și partea de arhivă rămasă diecezei romano-catolice au fost echipate cu un mobilier complet nou și modern²⁸. Soarta arhivelor aparținând bisericii luterane săsești este similară. Colecția centrală din Sibiu, creată din arhiva parohiilor depopulate și echipată cu aparatură de ultimă oră, în curând, se va transforma într-o instituție germană de cercetare a istoriei. Materialul arhivistic rămas în custodia bisericilor stă, deci, la dispoziția cercetătorilor, în condiții reînnoite. Colecțiile sunt ordonate sau în curs de prelucrare, fiind publicate – sau în curs de pregătire – îndrumătoarele cuvenite.

Este de înțeles, astfel, că, în aceste condiții, și bisericile și-au asumat un rol în publicarea propriilor izvoare arhivistice și în prelucrarea lor

²⁷ Kiss A. – Lucia Augusta Șerdan – Henzsel Ágota, *Szatmár vármegye levéltára / Fondul „Prefectura județului Satu Mare”, 1420–1919*, Nyíregyháza–Cluj-Napoca, 2000.

²⁸ Jakó Zs., *A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében*, in idem, *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, 1976, p. 103–137; Dáné Veronka – Sipos G., *Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának ismertető leltára*, Kolozsvár, 2002 (Erdélyi református levéltári kiadványok, 1); Dáné Veronka, *Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltárának mutatója, 1700–1750*, Kolozsvár, 2002; Érszegi G. – Szögi L. – Borsodi Cs., *A gyulafehérvári érseki levéltár*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum*, 3 (1998), nr. 3–4, p. 227–234.

istoriografică. În cazul așa-ziselor monografii de localități și parohii transilvane – greu de estimat ca număr – aprecierile privind calitățile și defectele lor vor fi formulate numai pentru cele de limba maghiară, observațiile fiind caracteristice pentru „genul” în întregime. În primul rând, nivelul profesional al acestor publicații este foarte variat. Există performanțe științifice de valoare, dar și unele care manifestă mai mult bune intenții decât profesionalism²⁹. Trebuie menționat că, dintre publicațiile de acest tip, cele mai profesionale sunt acelea care conțin lista studenților din colegiile vestite și au fost publicate în urma colaborărilor între specialiști transilvăneni și instituțiile de specialitate din Ungaria³⁰.

Deoarece, din arhivele bisericești partea mai veche și mai importantă din punct de vedere științific este, în continuare, în custodia statului, posibilitățile cercetării istorice sunt radical deosebite. Partea aflată în custodia statului – contrar situației părții păstrate de biserici – este deseori ordonată formal sau orice prelucrare este doar în așteptare – servind un bun pretext pentru împiedicarea cercetării.

Situația arhivelor private (de familie) de pe teritoriul României este o problemă și mai sensibilă a istoriografiei. De neordonarea acestor arhive este atinsă, în mod special, cercetarea maghiară, fiind imposibil accesul la această moștenire arhivistică – specifică propriei comunități. Tocmai satisfacerea rolului special al acestei istoriografii, precum și rezolvarea unei părți din sarcinile existente în domeniu pe plan național, sunt împiedicate prin astfel de limitări. Este și interesul tuturor istoriografiilor interesate de Transilvania să fie realizată repertorierea profesională și detaliată a arhivelor private (de familie), confiscate de regimul comunist, și să fie cunoscută ordinea lor internă. Despre colecțiile de documente și arhivele depuse spre custodie în arhiva Societății Muzeului Ardelean, începând din anul 1883, colecția formată astfel fiind deschisă publicului spre cercetare, și astăzi posedăm doar

²⁹ Diferențele calitative pot fi sesizate dacă comparăm următoarele publicații: Buzogány D. – Dáné Veronka – Kolumbán V. J. – Sipos G., *Erdélyi református zsinatok iratai*, III–IV, 1771–1800, Kolozsvár, 2001 (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 1/3–4); Sávai J., *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára. Dokumentumok a csiksomlyói és a kantai iskola történetéhez*, I–II Szeged, 1997 (*Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról*, I–II); Idem, *Zsinat és forradalom. Erdély 1848/49*, Szeged, 1997; Kovács A. – Kovács Zs., *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*, I, 1727–1737, Kolozsvár, 2002 (*Erdélyi művelődéstörténeti források* 1); Buzogány D. – Ósz S. E., *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere*, I, 1686–1807, *Algyógy – Haró*, Kolozsvár 2003 (*Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok*, 2/1).

³⁰ Jakó Zs. – Juhász I., *Nagyenyedi diákok, 1662–1848*, Bukarest, 1979; Bura L., *Szatmári diákok, 1610–1852*, Szeged, 1994 (*Fontes Rerum Scolasticarum*, V); Tonk S., *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága, 1653–1848*, Szeged, 1994 (*Fontes Rerum Scolasticarum*, VI).

informații vechi de 50 de ani³¹. Remedierea acestei situații a fost propusă odată cu relansarea seriei arhiviste a Societății Muzeului Ardelean. După prezentarea arhivei personale, aparținând lui Wesselényi Miklós jr. (1796–1850), va urma, în curând, îndrumătorul arhivei familiei Wass, conținând un bogat material de diplome medievale³².

Politica culturală comunistă a promis, inițial, sprijinirea cercetării științifice a minorităților și, astfel, a apărut, în 1955, în limba maghiară, volumul conținând documentele societății științifice maghiare din Transilvania, activând între anii 1793 și 1806³³. Continuarea acestei deschideri, însă, a lipsit. Apariția, în condițiile mizerabile ale dictaturii, a corespondenței Benkő József (1740–1814)³⁴ și scrisorile privind bibliofilia lui Teleki Sámuel (1739–1822), fondatorul bibliotecii din Târgu Mureș³⁵, marchează, clar, posibilitățile și limitele care au determinat drumul parcurs de cercetarea maghiară privind izvoarele scrise, până la realizarea scopurilor propuse. Aceste publicații, precum și alte volume ale cercetării minoritare, editate în condiții ostile, similare, indică, în primul rând, că rezolvarea cea mai eficientă a sarcinilor științifice este obținută prin colaborarea specialiștilor de aici și de peste hotare. În al doilea rând, atrag atenția asupra faptului că publicarea documentelor culturale și literare, precum și a corespondenței, trebuie promovată în mai mare măsură, începând cu izvoare provenind din secolul al XVIII-lea. A treia concluzie, oferită de aceste volume, este că, în lucrările de prelucrare și publicare de acest gen, pot fi – și trebuie – cooptați și specialiști în filologie.

Perseverând în acest sens și avansând către trecutul cel mai apropiat, pot să apară, din colțurile ascunse ale arhivelor și bibliotecilor transilvane, o mulțime de valori din trecutul culturii scrise. Realizările amatorilor inspirați demonstrează valabilitatea acestui fapt. În explorarea moștenirii arhiviste bogate și complexe din perioada absolutismului și a dualismului, deja, obiectivele științifice își pierd influența, aceste activități fiind determinate de

³¹ Lista alfabetică a fondurilor, din anul 1942, din arhiva Societății Muzeului Ardelean v.: Jakó Zs., *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*, Kolozsvár, 1942 (Erdélyi Tudományos Füzetek, 133); Creșterile anilor 1942–1943 pot fi urmărite în rapoartele anuale, publicate în revista *Erdélyi Múzeum* și anuarul societății din 1943. Raportul anului 1944, precum și salvarea colecțiilor din cauza războiului, au putut să apară numai în anul 1994, tot în revista *Erdélyi Múzeum* (p. 85–127).

³² În această serie au apărut: Jakó Zs. – Valentiny A., *A torockószentgyörgyi Thoroczky család levéltára*. Kolozsvár, 1944 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, 1); Vencel J., *Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára*, Kolozsvár, 2002 (Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, 2).

³³ Jancsó E., *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*, Bukarest, 1955.

³⁴ Szabó Gy. – Tamai A., *Benkő József levelezése*, cuv. introductiv de Szabó Gy., *Magyarországi tudósok levelezése*, Budapest, 1988.

³⁵ Deé Nagy Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, 1997.

diferite interese editoriale, considerente politice, dar și de cerințele pieței. Analiza acestor factori noi ar depăși, însă, cadrul acestei lucrări. Astfel, era de dorit ca anul 1848 să fie ales ca limita între perioadele anterioare și cele mai recente, privind problemele cercetării izvoarelor istorice. Începând cu această perioadă, se schimbă mobilurile, metodele și temele interpretării istorice, interesele științei fiind, câteodată, neglijate aproape total. În urma analizei de mai sus și, poate, prelungită prea mult, se impun următoarele concluzii:

Dintre cele trei provincii istorice ale României (Moldova, Țara Românească și Transilvania), Transilvania posedă cea mai însemnată cantitate de surse istorice, fiind și cea mai complexă în privința calității. Această situație, în schimb, nu este reflectată în interesul manifestat de istoriografie. În formarea acestei situații, un rol însemnat îl are, probabil, vechiul reflex, eronat, care consideră izvoarele de limbă latină, germană și maghiară neimportante și neglijabile în privința istoriei românești. Istoricii din secolul al XIX-lea au avut o părere exact opusă, dar în zilele noastre numai puțini – între care trebuie amintit David Prodan și colaboratorii lui – sesizează potențialul extraordinar oferit de izvoarele transilvane în cunoașterea trecutului națiunii române.

O cauză secundară a situației triste a izvoarelor istorice este politica mioapă a puterii comuniste privind cercetarea științifică. Prin dizolvarea instituțiilor tradiționale ale minorităților și neglijarea domeniilor cultivate de ele, specialiștii aparținând acestor minorități au fost obligați să găsească noi metode și soluții pentru promovarea intereselor specifice. Atât istoriografia germană, cât și cea maghiară au relansat activitatea de publicare a izvoarelor – parțial – în țara-mamă. Criza provocată de dispariția vechii generații de cercetători se menține numai în cazul cercetării românești, care este abia la începutul redresării.

La începutul lucrării, am pornit de la afirmația că istoria a condamnat la colaborare cercetările științifice aparținătoare spațiului carpatic. Această necesitate este valabilă și în cazul prelucrării moștenirii comune a izvoarelor istorice. În acest sens, dezvoltarea timp de decenii a colaborării româno-germane – cum se observă și din rezultate – este un caz fericit. De asemenea, arhiva bisericii săsești poate fi transformată într-o instituție de cercetare, asigurând cadrul pentru proiectele viitoare.

După reorganizarea, în 1990, a Societății Muzeului Ardelean și colaborările româno-maghiare au evoluat în sens pozitiv. Reînvierea Muzeului a creat posibilitatea ca centrul gravitațional al cercetărilor în limba maghiară, privind Transilvania, să revină în această provincie, ocupându-și cadrul tradițional. De altfel, Societatea Muzeului este obligată, statutar, la colaborare cu instituțiile românești și săsești. Populația germană și maghiară din Transilvania va aștepta, justificat, și în viitor, ca cercetarea lor științifică să se ocupe de propriul trecut și de izvoarele materiale și scrise referitoare la

acesta. Și tocmai aceste izvoare constituie categoria cea mai greu accesibilă pentru cercetarea românească. Fenomenele de criză, prezentate aici, ar putea fi rezolvate rapid și ușor, dacă potențialul de cercetare german și maghiar, instituțiile minoritare și interesul spre autocunoaștere ar fi integrate sistematic în cercetarea națională.

Istoria științei din Transilvania oferă exemple numeroase nu numai pentru controverse, dar și pentru colaborări și ajutor reciproc în rândul istoricilor români, maghiari și germani³⁶. Sunt bine cunoscute, în acest sens, aprecierile și respectul manifestate în rândul specialiștilor români față de Andrei Veress (1868–1953) și Lajos Kelemen (1877–1963), arhiviști ai Societății Muzeului Ardelean³⁷. Aceste rezultate pozitive erau rodul unor relații profesionale corecte. În situația prezentă, știința românească și cea maghiară, aflate în pragul integrării europene, au nevoie, însă, de colaborarea acțiunilor și priorităților la nivel mai înalt. Astfel, problema principală este dacă va exista o relație profesională între Academia Română și Societatea Muzeului Adelean, similară celei existente, deja, între Academia Maghiară și respectiva societate. Rezolvarea rapidă a crizei existente în cercetarea izvoarelor istorice din Transilvania – afectând cel puțin științele a trei națiuni – depinde, cred, de nașterea unei colaborări de acest gen și evoluția relațiilor româno-germane. Eșecul acestor colaborări va menține obstacole durabile în științele umaniste.

(traducere din limba maghiară de Péter Levente SZŐCS)

The Publication of Transylvanian Historical Sources in the Second Half of the 20th Century *(Abstract)*

Due to a lack of cooperation among the principal historiographies of direct interest – Romanian, Hungarian, and German – historical research on this region shows more regress than progress in the second half of the 20th century. The first step toward solving this situation is to diagnose the main problems and identify their causes. In order to carry out this task, a quantitative and qualitative overview of the historical sources of the province and the source-editing is carried out and a new research agenda is proposed for historical research.

³⁶ Pataki J., *A magyar és a román tudományos kapcsolatok történetéhez*, in vol. *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Bukarest, 1957, p. 511–523.

³⁷ Demény L., *Veress Endre a román-magyar közös múlt kutatásának szolgálatában*, in *Századok* 138 (2004), p. 89–118; Jakó Zs., *Kelemen Lajos*, in vol. *Erdélyi csillagok. Újabb arcok Erdély szellemi múltjából*, Budapest, 1990, p. 51–74.

Among the three historical provinces of today's Romania, Transylvania has the richest and most complex heritage of written sources. Its Latin, Hungarian, and German sources have been, however, rather neglected in contrast to Romano-Cyrillic and Slavo-Cyrillic documents, regarded as crucial for the Romanian past. The Communist regime reinforced this ignorance and liquidated the institutional research network of Transylvanian minorities (Societatea Muzeului Ardelean – Erdélyi Múzeum-Egyesület and Asociația de Studii Transilvane – Verein für siebenbürgische Landeskunde) in 1949. As an immediate result, the specific research areas of these institutes were more or less abandoned. The long-term effect of this dissolution can be observed already in our days: the generalized lack of well trained specialists in the languages of the historical sources and in specific methods of archival research.

In this context, access to the archival material and its publication remain the crucial issue for historical research on Transylvania. The solution adopted by Romanian historiographers is the integral publication of the text with translation into Romanian. This method slows unexpectedly the huge publishing project of all the historical sources of Romania, started in the series of Documenta Romaniae Historica (Documente privind istoria României, before 1977) in 1949. Energies consumed in this translation and publication should be concentrated on a more intense rhythm of publication of the sources, edited in form of regestae. Romanian historiography, therefore, is more active in publishing the 18th and 19th century sources already written in Romanian and, consequently, the contribution of Hungarian and German historiography remains crucial for the earlier periods.

After the dissolution of the institutional network, Hungarian and German researchers partially continued their former research agenda; therefore, source publishing did not cease completely. A re-launching of the complete programs came after the fall of the Communist regime. The help of the mother countries (Germany and Hungary) and of the churches was essential both in a financial regard and in the sense of specialists. The former research centers of the minorities were reestablished and a new generation of researchers is emerging.

The crisis of Transylvanian historiography – affecting at least three nations – has one solution: to integrate the three branches of research and to promote institutional collaboration. Neglecting this cooperation, strong obstacles remain in the social sciences.